

СТЫЛІСТЫКА

У. П. Саўко

Стылістыка (ад лац. *stylus* — заостраная палачка для пісьма) — раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца функцыянальныя стылі маўлення і асаблівасці ўжывання ў іх моўных сродкаў.

Стылістыка цесна звязана з іншымі лінгвістычнымі дысцыплінамі, таму што даследуе ў сукупнасці ўсе адзінкі моўнай сістэмы: гукі, словы і іх формы, словазлучэнні, сказы. Аднак у адрозненне ад фанетыкі, лексікалогіі і граматыкі, якія аналізуюць лад мовы, будову яе структурных элементаў, стылістыка вывучае асаблівасці функцыянавання, ужывання гэтых элементаў у маўленні, іх адпаведнасць пэўным сітуацыям зносін.

Асноўным паняццем стылістыкі з'яўляецца **стыль**. **Функцыянальны стиль** — гэта разнавіднасць маўлення, якая адрозніваецца сістэмай моўных сродкаў і абслугоўвае пэўную сферу дзейнасці чалавека: навуковую, адміністрацыйна-дзелавую, грамадска-палітычную, мастацкую, бытавую.

У залежнасці ад сферы выкарыстання мовы, тэматыкі, зместу і мэты выказвання выдзяляюць наступныя стылі маўлення: навуковы, афіцыйны, публіцыстычны, мастацкі і гутарковы. Усе стылі, акрамя гутарковага, кніжныя. Гутарковы стиль выкарыстоўваецца звычайна ў вуснай форме.

У кожным стылі маўлення існуюць свае жанры. **Жанр маўлення** (ад фр. *genre* — род, від) — гэта разнавіднасць тэксту, якая абумоўлена маўленчай сітуацыяй і характарызуецца комплексам адносна ўстойлівых зместавых, кампазіцыйных і моўных прыёмаў. Напрыклад, **жанрамі навуковага стылю** з'яўляюцца навуковы даклад, артыкул, рэферат, рэцэнзія, дысертацыя і інш., **афіцыйнага** — указ, пагадненне, заява, пратакол, даведка, справаздача і інш., **публіцыстычнага** — патачка, інтэрв'ю, артыкул, фельетон і інш., **мастацкага** — апавяданне, раман, п'еса, камедыя і інш., **гутарковага** — гутарка, запіска, асабісты дзённік і інш.

§ 4. НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

Навуковы стиль — функцыянальная разнавіднасць маўлення, якая выкарыстоўваецца ў сферы навукі і адукацыі, тэхнікі і вытворчасці. Гэта стиль навуковых артыкулаў, дысертацый, энцыклапедыяў, слоўнікаў, падручнікаў, навукова-тэхнічнай літаратуры, дакладаў і выступленняў на навуковыя тэмы.

Асноўнай формай рэалізацыі навуковага стылю з'яўляецца пісьмовае маўленне, хаця з развіццём сродкаў масавай камунікацыі, пашырэннем навуковых кантактаў павялічваецца роля вуснай формы зносін.

Галоўная функцыя навуковага стылю — перадача навуковай інфармацыі, доказнасць яе сапраўднасці, нярэдка — навізны і каштоўнасці, дакладнае і строга лагічнае выказванне думкі. Доказнасць у тэкстах навуковага

стылю праяўляецца па-рознаму: з дапамогай тэкставых ілюстрацый, формул, графікаў, схем, цытавання, спасылак на выказванні вядомых вучоных і інш.

Вызначальнымі рысамі навуковага стылю з'яўляюцца лагічнасць выкладу, дакладнасць і аб'ектыўнасць, абагульненасць і абстрагаванасць.

Падкрэсленая л а г і ч н а с ц ь — тыповая рыса навуковага тэксту. Усе часткі ў ім цесна звязаны сэнсам і размяшчаюцца ў строга вызначанай паслядоўнасці. Найбольш пашыраным сродкам сувязі сказаў у навуковым маўленні з'яўляецца паўтор назоўнікаў, часта ў спалучэнні з указальнымі займеннікамі *гэты, той, такі*. Паслядоўнасць развіцця думкі дасягаецца таксама з дапамогай прыслоўяў: *спачатку, затым, далей*; пабочных слоў: *па-першае, па-другое, значыць, нарэшце*; злучнікаў: *таму што, таму*; канструкцый з прыназоўнікамі: *у выніку, у сувязі, з прычыны*. Лагічнасці навуковых тэкстаў садзейнічае і частае ўжыванне складаназалежных сказаў, сказаў з прамым парадкам слоў.

Наступная рыса навуковага стылю – а б ' е к т ы ў н а с ц ь і дакладнасць выкладу. Сэнсавая дакладнасць (адзначнасць) абумоўлівае ўжыванне слоў з прамым значэннем, шырокае выкарыстанне тэрмінаў. Паўтор ключавых слоў у навуковым маўленні лічыцца нормаю. Дакладнасцю тлумачыцца і выкарыстанне ў навуковым тэксце сказаў з дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі зваротамі, з аднароднымі членамі і абагульняльнымі словамі.

А б а г у л ь н е н а с ц ь і а б с т р а г а в а н а с ц ь уласцівыя кожнаму навуковаму тэксту. Таму тут шырока выкарыстоўваецца абстрактная лексіка: *маўленне, адналінейнасць, ціск, бязважасць, культура* і інш. Для абазначэння агульных паняццяў ужываюцца словы з канкрэтным значэннем. Напрыклад, у сказе *Елка — вечназялёнае дрэва сямейства хваёвых з конусападобнай кронай і доўгімі лускаватымі шышкамі* (ТСБМ) слова *елка* абазначае не канкрэтны прадмет (дрэва), а клас аднародных прадметаў (пароду дрэў), г. зн. выражае агульнае паняцце.

Адметнасць навуковага маўлення праяўляецца і ў частотнасці выкарыстання гэтых часцін мовы, іх форм, асаблівасцях іх функцыянавання. Для навуковага стылю характэрная перавага ва ўжыванні назоўнікаў і прыметнікаў над дзеясловамі. Шырока выкарыстоўваюцца назоўнікі ніякага роду з абстрактным значэннем (*мысленне, выпраменьванне, падаўжэнне, адлюстраванне* і інш.), формы роднага склону назоўнікаў у ролі азначэнняў (*нормы літаратурнай мовы, тэмпература кіпення, закон Ома, тэарэма Піфагора* і інш.), аддзеяслоўныя назоўнікі (*рабіць уплыў*). У навуковым маўленні не прынята выкарыстоўваць займеннік *я* і дзеясловы ў форме 1-й асобы адзіночнага ліку. Дзеясловы-выказнікі ўжываюцца звычайна ў форме 3-й асобы цяперашняга часу. Інфармацыйны характар навуковага тэксту абумоўлівае тое, што ў ім амаль не сустракаюцца клічныя і пыталныя сказы, а таксама іншыя сродкі выражэння эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці.

План стылістычнага аналізу тэксту

1. Ахарактарызаваць маўленчую сітуацыю і задачы маўлення.

2. Пералічыць асноўныя стылёвыя рысы.
3. Назваць моўныя сродкі, з дапамогай якіх асноўныя стылёвыя рысы рэалізуюцца ў тэксце.
4. Вызначыць стыль тэксту.

18. Прачытайце тэкст. Пры якой форме зносін і з якой мэтай ён можа быць выкарыстаны? Вызначце стыль тэксту, пералічыце яго асноўныя стылёвыя рысы. Назавіце моўныя сродкі, з дапамогай якіх гэтыя рысы рэалізуюцца ў тэксце.

Службовыя словы

Службовыя словы (прыназоўнікі, злучнікі, часціцы) — у традыцыйнай граматыцы непаўназначныя словы, якія не маюць яскрава выражанага лексічнага значэння і ўжываюцца ў мове толькі пры паўназначных словах, спалучэннях і інш. Іх несамастойнасць у тым, што яны звычайна не маюць уласнага націску і аб'ядноўваюцца ў адну акцэнталагічную адзінку з суседнімі словам. Акрамя таго, службовыя словы асобна не бываюць членамі сказа (за выключэннем выпадкаў іх субстантывацыі — пераходу ў разрад паўназначных, ці самастойных).

Усе службовыя словы нязменныя. Яны складаюцца звычайна з адной каранёвай марфемы.

Службовыя словы характарызуюцца высокай частотнасцю ўжывання ў маўленчай плыні. Калі за адзінку падліку прыняць слова, то прыблізна 10 % любога тэксту складаюць прыназоўнікі, амаль столькі ж — злучнікі, ад 4—5 да 12—14 % — часціцы (у залежнасці ад стылю тэксту). Усе класы службовых слоў нешматлікія, таму адразу відаць іх частотная паўтаральнасць, асабліва прыназоўнікаў і злучнікаў. *(Паводле П. Шубы)*

- 19.** Прачытайце тэкст. Ід можа лічыць яго стыль навуковым? Абгрунтуйце свой адказ.

Бабіна лета — цудоўная пара на стыку верасня і кастрычніка. Зноў цеплыня, нібы лета вярнулася. Нават ночы робяцца цёплыя. Ад рання і да захаду пяшчотна грэе сонца.

У бабінага лета ёсць і рысы вясны. Нешта веснавое адчуваюць нават птушкі. Вярнуліся да сваіх домікаў шпакі і ўсю раніцу меладычна спяваюць каля шпакоўняў. Як увесну, балбоча пры дарозе цецярुक. Раніцай і пад вечар кружыць ён на рудаватай палеглай траве, расставіўшы крылы, распусціўшы веер хваста на белае падкладцы. Але няма ўжо, як увесну, зборышчаў, няма тых зухаватых боек. Усё мірна. *(Паводле В. Ціхановіча)*

- Знайдзіце ў спецыяльнай літаратуры ці складзіце самастойна тэкст, у якім восень (ці іншая пара года) апісвалася б у навуковым стылі. Запішыце.

- 20.** Прачытайце тэкст (адказ вучня). Якія парушэнні навуковага стылю маўлення вы заўважылі? Запішыце тэкст у адпаведнасці з нормамі навуковага стылю.

Складаны — гэта ў якім некалькі простых. Вось такіх, напрыклад: *Наступіла вясна, і на вуліцы стала цёпла.* Гэтыя простыя сказы вельмі цесна

звязаны, як бы зліваюцца і складаюць адно цэлае. Часткі складанага сказа могуць звязвацца злучнікамі. Тады гэта злучнікавыя складаныя сказы. Калі такіх злучнікаў няма, то гэта бяззлучнікавыя сказы.

Ну, яшчэ яны бываюць складаназлучаныя і складаназалежныя. Напрыклад, складаназлучаны: *Хутка наступяць канікулы і мы будзем адпачываць*. Калі ж слова *хутка* замяніць на *калі*, то сказ ужо будзе складаназалежным. І яшчэ складаныя сказы бываюць камбінаваныя.

21. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль. Прасачыце, як звязаны паміж сабой: 1) сказы ў саставе абзацаў; 2) абзацы ў саставе тэксту. Ці можна лічыць структуру тэксту лагічнай? Абгрунтуйце сваё меркаванне.

Пунктуацыя

Пунктуацыя (*punctuation*, ад лац. *punctum* – кропка) мае два асноўныя значэнні: 1) сукупнасць знакаў прыпынку і правілы іх выкарыстання ў пісьмовым тэксце; 2) раздзел *мовазнаўства*, у якім вывучаецца пунктуацыйная сістэма і заканамернасці яе станаўлення і функцыянавання^{сп}.

Сучасная пунктуацыя гістарычна склалася ў дастаткова зладжаную^ф сістэму графічных знакаў, якая з поспехам абслугоўвае патрэбы пісьмовых зносін у грамадстве. Самым старажытным знакам прыпынку з'яўляецца кропка, якая ўжываецца ў пісьмовай практыцы з II ст. да н. э. (упершыню яна была выкарыстана ў грэчаскіх і лацінскіх тэкстах). У XIV ст. з'явілася коска, у XV ст. — двукроп'е і кропка з коскай, у XVI ст. — пыталынік і дужкі, у XVII ст. — клічнік і двукоссе, у XVIII ст. — працяжнік і шматкроп'е. Да пачатку XIX ст. у пунктуацыйнай сістэме ўжо былі ўсе знакі прыпынку, якімі карыстаюцца ў наш час.

Аднак сістэмнасць пунктуацыі выяўляецца^с не толькі ў наяўнасці пунктуацыйных знакаў і сукупнасці іх суадносін, але і ў адзінстве і ўзаемадзеянні тых прынцыпаў, якія ляжаць у аснове пунктуацыі. Сярод гэтых прынцыпаў звычайна вылучаюць граматычны, сэнсавы і інтанацыйны.

Паводле граматычнага прынцыпу (Л. Зізаній, М. Грэх, Я. Грот, С. Буліч і інш.) знакі прыпынку абумоўлены структурнай будовай сказа, бо выдзяляюць сказы і часткі сказа з тым, каб лепш арганізаваць і аформіць пісьмовы тэкст.

Паводле сэнсавага прынцыпу (М. Ламаносаў, Ф. Буслаеў, С. Абакумаў, А. Шапіра і інш.) пастаноўка знакаў прыпынку абапіраецца на сэнс выказвання, якое перадаецца ў сказе, паколькі знакі прыпынку ажыццяўляюць падзел тэксту на часткі, якія маюць значэнне для выражэння думкі на пісьме.

Паводле інтанацыйнага прынцыпу (М. Сматырцкі, В. Вастокаў, А. Пяшкоўскі, Л. Шчэрба, Л. Булахоўскі і інш.) знакі прыпынку абумоўлены інтанацыйным афармленнем сказа, бо служаць для абазначэння *рытмікі* і *мелодыкі* мовы, яе *тэмпу* і паўз паміж сказамаі і часткамаі сказаў.

Як бачым, кожны з гэтых прынцыпаў грунтуецца на адной з дыферэнцыяльных адзнак сказа — сэнсавым змесце, граматычнай будове або інтанацыйным афармленні. Вядома, што ні граматычная будова сказаў, ні іх змест

і інтанацыя не існуюць ізалявана, яны ўзаемадзейнічаюць^с паміж сабой і сумесна характарызуюць кожны сказ як асноўную камунікатыўную адзінку мовы. У кожным канкрэтным выпадку граматычная будова сказа, яго змест і інтанацыя рэалізуюцца па-рознаму і адыгрываюць розную (большую ці меншую) ролю ў выбары пэўнага знака прыпынку на пісьме. Але ва ўсіх выпадках гэтыя адзнакі сказа абавязкова^{сп} ўлічваюцца, бо толькі ў сваёй сукупнасці яны з'яўляюцца той асновай, на якой грунтуецца сучасная пунктуацыя. (Л. Бурак)

• Раствлумачце лексічнае значэнне слоў, пазначаных зорччай. Адназначныя ці мнагазначныя гэтыя словы?

• Выпішыце з тэксту: а) пяць слоў, якія ужываюцца ў прамым значэнні; б) пяць слоў абмежаванага ўжытку (тэрміны).

22. Карыстаючыся тэкстам папярэдняга практыкавання, вусна перадайце меркаванне Л. Бурака пра сістэмнасць пунктуацыі. Выкарыстайце, па магчымасці, наступныя спалучэнні слоў: *спачатку аўтар зазначае, навуковец лічыць, вучоны сцвярджае, мовавед прытрымліваецца думкі, аўтар робіць вывады.*

23. Напішыце рэцэнзію на адзін з навуковых артыкулаў. Выкарыстайце, па магчымасці, наступныя маўленчыя формулы, уласцівыя гэтаму жанру навуковага стылю.

Артыкул прысвечаны...; спачатку аўтар адзначае, што...; у працы даецца агляд...; у першай частцы многа ўвагі надаецца...; асноўная частка прысвечана...; аўтар правільна адзначае, што...; багаты фактычны матэрыял, змешчаны ў працы, удала ілюструе...; нельга не сказаць і пра...; такім чынам, можна....

24. Прачытайце тэкст, узяты са «Слоўніка літаратуразнаўчых тэрмінаў» М. А. Лазарука, А. Я. Ленсу (Мінск, 1983). Каму адрасавалі гэты тэкст?

Назавіце моўныя асаблівасці навуковага стылю, якія праявіліся ў гэтым тэксце. Вызначце (прыблізна) суадносіны за ўжыванні назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў. Палічыце колькасць простых ускладнёных і складаных сказаў.

Троп (ад грэч. *tropos* — зварот) — адзін з найважнейшых прыёмаў стварэння мастацкага вобраза ў літаратуры, пры якім слова набывае вельмі актыўны вэўітэны характар, выражае пэўнае пачуццё, эстэтычную ацэнку жыццёвай з'явы. Мастацкія тропы ўзнікаюць на аснове выкарыстання мнагазначнасці слова. Многія словы маюць, акрамя асноўнага, іншыя значэнні і адценні значэнняў. Напрыклад, слова «сонечны» мае значэнне 'асветлены сонцам' — *сонечны дзень*. Але ж яно можа быць ужыта і ў іншых значэннях: *сонечнае жыццё, сонечны настрой* і г. д. У гэтых прыкладах мы маем справу не з асноўным, а з другасным значэннем гэтага слова.

Тропы ў мастацкай літаратуры адыгрываюць вельмі важную ролю. Яны пашыраюць магчымасці пазнання і адлюстравання жыцця, павялічваюць сэнсавую ёмістасць слова, узбагачаюць мову новымі адценнямі слоў, дапамагаюць пісьменніку стварыць яркія вобразы і праз іх выявіць сваю ацэнку жыццёвых з'яў, свае адносіны да іх. Да ліку тропай адносяцца **эпітэт***,

параўнанне, метафара*, увасабленне, алегорыя*, сімвал, метанімія*, сінекдаха*, гіпербала*, іронія і інш.

• Растлумачце, якое лексічнае значэнне маюць словы, пазначаныя зорачкай. Вызначце, якія гэта словы паводле паходжання.

2. Прааналізуйце невялікі тэкст са школьнага, падручніка, вучэбнага дапаможніка (па літаратуры, гісторыі, хіміі ці іншым прадмеце). Якія стылёвыя рысы навуковага маўлення яму ўласцівыя?

26. Выкарыстоўваючы матэрыялы вучэбнага дапаможніка і дадатковую літаратуру, падрыхтуйце (пісьмова) навуковае паведамленне на тэму «Навуковы стыль маўлення».

§ 5. АФІЦЫЙНЫ СТЫЛЬ

Афіцыйны стыль — гэта такая функцыянальная разнавіднасць маўлення, якая выкарыстоўваецца ў сферы афіцыйных, дзелавых адносін, г. зн. адносін, што ўзнікаюць паміж дзяржаўнымі органамі, паміж арганізацыямі ці ўнутры іх, паміж арганізацыямі і прыватнымі асобамі ў працэсе вытворчай, гаспадарчай, юрыдычнай дзейнасці.

Афіцыйны стыль належыць да кніжных стыляў і таму функцыянуе пераважна ў форме пісьмовага маўлення. Гэта стыль дзяржаўных законаў, указаў, афіцыйных паведамленняў, дагавораў і пагадненняў, канцылярскай дакументацыі і інш.

Афіцыйны стыль можа праяўляцца і ў вуснай форме. Гэта адбываецца, напрыклад, на нарадах, сходах, пасяджэннях, калі некаторыя віды дакументацыі (загады, распараджэнні і інш.) вядуцца да ведама прысутных (зачытваюцца).

Асноўнымі прыветамі афіцыйнага стылю з'яўляюцца канстатацыйна-прадпісальны характар дакументаў, несабовасць выкладу, дакладнасць, высокая ступень стандартызацыі.

Афіцыйныя дакументы маюць ярка выражаны канстатацыйна-сцвярджальны прадпісальны характар. Змешчаную ў іх інфармацыю прымаюць да ведама, а прадпісанне — да абавязковага выканання.

Прадпісальны характар дакументаў дастаткова часта перадаецца з дапамогай дзеясловаў у неазначальнай форме, часта ў спалучэнні са словамі «неабходна», «трэба», «забараняецца», «абавязаны», «павінен», «мець права» і інш., якія ўзмацняюць катэгарычнасць выказвання: *Кожны чалавек мае права свабодна перамяшчацца і выбіраць сабе месца пражывання ў межах кожнай дзяржавы* (Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека).

Прадпісальнае значэнне заканадаўчых тэкстаў часта перадаецца дзеясловамі цяперашняга часу: *Мясцовыя Саветы дэпутатаў, выканаўчыя і распарадчыя органы рэгулярна аналізуюць стан пажарнай бяспекі, прымаюць па гэтых пытаннях рашэнні, распрацоўваюць планы і ажыццяўляюць мерапрыемствы па забеспячэнні пажарнай бяспекі на адпаведнай тэрыторыі* (Закон Рэспублікі

Беларусь «Аб пажарнай бяспецы»). Тут дзеясловы «аналізуюць», «прымаюць», «распрацоўваюць», «ажыццяўляюць» абазначаюць не тыя дзеянні, што адбываюцца ў момант гутаркі, а тыя, якія павінны выконвацца пастаянна.

Афіцыйнаму маўленню ўласцівы неасабовы характар, таму ў ім амаль поўнаасцю адсутнічаюць формы 1-й і 2-й асобы займеннікаў і дзеясловаў (выключэнне — заява, загад, дакладная і інш.).

Дакумент адпавядае свайму прызначэнню, калі ён дакладны. Дакладнасць заканадаўчых тэкстаў дасягаецца з дапамогай ужывання спецыяльнай тэрміналогіі (*арандатар, спажывец, кватэранаймальнік, заказчык* і інш.), адназначнай нетэрміналагічнай лексікі.

Адметнай рысай афіцыйнага стылю з'яўляецца шырокае выкарыстанне стандартных сродкаў (так званых канцылярскіх штампаў): *за справаздачны перыяд, прымаючы пад увагу, дагаворныя бакі, прыцягнуць да адказнасці* і інш.

Мова афіцыйнага стылю мае пэўныя асаблівасці. На ўзроўні лексікі гэта шырокае ўжыванне спецыяльнай тэрміналогіі, стандартных сродкаў, а таксама складанаскарочаных слоў, пераважна назваў арганізацый і ўстаноў, амаль поўная адсутнасць эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі. У тэкстах афіцыйнага стылю часта выкарыстоўваюцца аддзеяслоўны назоўнікі (*пагадненне, невяртанне, выкарыстанне* і інш.), адносныя прыметнікі, дзеясловы залежнага стану. Як бачым, афіцыйнаму стылю ўласцівы іменны характар.

Для сінтаксісу афіцыйнага маўлення характэрныя складаныя сказы, дзеепрыметнікавыя і дзеепрыслоўныя звароты, канструкцыі са складанымі злучнікамі і адыменнымі прыназоўнікамі (*у выніку таго што, нягледзячы на тое што, з мэтай, згодна з* і інш.).

27. Прачытайце ўрывак з “Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека”. Якія прыметы афіцыйнага стылю ён мае? Прааналізуйце мову тэксту. Назавіце яго лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя асаблівасці.

...Генеральная Асамблея абвясчае гэтую Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека ў якасці задачы, да выканання якой павінны імкнуцца ўсе народы і ўсе дзяржавы з тым, каб кожны чалавек і кожны орган грамадства, увесь час маючы на ўвазе гэтую Дэкларацыю, імкнуліся шляхам асветы і адукацыі садзейнічаць павазе гэтых правоў і свабод і забеспячэнню шляхам нацыянальных і міжнародных мерапрыемстваў усеагульнага і эфектыўнага прызнання і ажыццяўлення іх як сярод дзяржаў — членаў Арганізацыі, так і сярод народаў тэрыторый, што знаходзяцца пад іх юрысдыкцыяй.

Артыкул 1. Усе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах. Яны надзелены розумам і сумленнем і павінны ставіцца адзін да аднаго ў духу братэрства.

Артыкул 2. Кожны чалавек павінен валодаць усімі правамі і ўсімі свабодамі, што абвешчаны гэтай Дэкларацыяй, без якога б там ні было адрознення, як, напрыклад, у адносінах расы, колеру скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных або іншых перакананняў, нацыянальнага або сацыяльнага паходжання, маёмаснага, саслоўнага або іншага становішча.

Апрача таго, не павінна рабіцца ніякага адрознення на аснове палітычнага, прававога або міжнароднага статусу краіны або тэрыторыі, да якой чалавек належыць, незалежна ад таго, ці з'яўляецца гэтая тэрыторыя незалежнай, падапечнай, несамакіравальнай або як-небудзь інакш абмежаванай у сваім суверэнітэце.

Артыкул 3. Кожны чалавек мае права на жыццё, на свабоду і на асабістую недатыкальнасць.

Артыкул 4. Ніхто не павінен утрымлівацца ў рабстве або ў паднявольным стане; рабства і гандаль рабамі забараняюцца ва ўсіх выгляджах.

28. Да слоў і словазлучэнняў падбярыце блізкія па сэнсе словы ці словазлучэнні, якія выкарыстоўваюцца ў афіцыйным стылі. Запішыце.

Удзельнічаць, падзякаваць, даць службовую кватэру, дапамагчы, вырашылі на сходзе, паведаміць.

29. Растлумачце значэнне наступных слоў і словазлучэнняў (пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікам). З двума–трыма словамі складзіце і запішыце сказы.

Нота, мемарандум, камюніке, канвенцыя, аташэ, даверчая грамата, віза, вотум, дэмарш, консул, кааліцыя, пагадненне, петыцыя, ратыфікацыя, статус.

У сферы вытворчасці, адукацыі, навукі нярэдка выкарыстоўваецца **характарыстыка** — афіцыйны дакумент, у якім даецца ацэнка працоўнай ці грамадскай дзейнасці, якасцей працоўнай асобы.

Характарыстыка падпісваецца кіраўніком установы (арганізацыі, прадпрыемства), завяраецца пячаткай, указваецца дата.

30. Напішыце характарыстыку аднаго з вучняў вашага класа, прытрымліваючыся наступнага прыкладнага плана:

1. Агульныя звесткі (прозвішча, імя, імя па бацьку, год і месца нараджэння).
2. Звесткі пра вучэбную дзейнасць (паспяховасць, якія адзнакі пераважаюць, да якіх прадметаў прэагуляе асаблівую цікавасць, ці сістэматычна рыхтуецца да ўрокаў, актыўны ці пасіўны на ўроках).
3. Чым цікавіцца, захапляецца, да чаго мае здольнасці?
4. Ці ўдзельнічае ў грамадскім жыцці класа, школы? Якія даручэнні мае, як іх выконвае? Калі не мае, то чаму?
5. Узаемаадносіны з класным калектывам (з кім сябруе, ці мае аўтарытэт у класе і інш.).
6. З якой мэтай напісана характарыстыка?

У штодзённым жыцці нярэдка прыходзіцца пісаць заяву, аўтабіяграфію, даверанасць (даручэнне) і іншыя дзелавыя паперы. Пры іх састаўленні неабходна ўлічваць тыя патрабаванні, якія прад'яўляюцца да дзелавога пісьма: дакладнасць, лагічнасць, зразумеласць зместу, юрыдычная абгрунтаванасць, адзіная знешняя форма, агульнапрынятае (стандартнае) размяшчэнне частак тэксту, ці рэквізітаў (аўтар, адрасат, подпіс, дата і г. д.).

Заява — гэта пісьмовая просьба асобы (групы асоб) ва ўстанову, арганізацыю ці да службовай асобы.

У залежнасці ад таго, куды падаецца заява, аўтар яе можа выступаць як грамадзянін, вучань, навуковы супрацоўнік і г. д.

Дамашні адрас у заяве не пішацца, калі аўтар адрасуе яе кіраўніку сваёй установы. Неабавязкова пісаць і прозвішча, імя і імя па бацьку асобы, да якой звернута заява, дастаткова толькі ўказаць пасаду.

Прозвішча, імя, імя па бацьку аўтара дакумента ставяцца ў форме роднага склону без прыназоўніка: *Мальца Сяргея Іванавіча*. Слова «заява» звычайна пішацца з вялікай літары (ці вялікімі літарамі) і без кропкі пасля яго.

У заяве можа давацца пералік тых дакументаў (даведка, аўтабіяграфія, дакумент аб адукацыі і інш.), якія да яе прыкладаюцца.

Пасля тэксту заявы з левага боку ставіцца дата яе напісання, з правага — подпіс таго, хто напісаў.

31. Прааналізуйце наступную заяву. Ці ўлічаны грч. яе напісанні патрабаванні афіцыйнага маўлення?

Дэкану філалагічнага факультэта БДУ
прафесару Міхалевічу І. А.
студэнткі 4 курса
спецыяльнасці «Беларуская філалогія»
Маеўскай Ларысы Пятроўны

ЗАЯВА

Прашу дазволіць мне праходзіць педагагічную практыку ў СШ № 95 г. Мінска ў сувязі з тым, што я працую ў гэтай школе настаўніцай беларускай мовы і літаратуры.

Да заявы дадаецца даведка з месца працы.

25 студзеня 2014 г.

Л. П. Маеўская

32. Напішыце а) заяву ў прыёмную камісію навучальнай установы, у якую вы збіраецеся паступаць; б) заяву аб прыёме на працу (на курсы).

Аўтабіяграфія (ад грэч. *autos* — сам, *biographia* — жыццёапісанне) — апісанне свайго жыцця.

Аўтабіяграфія пішацца ад першай асобы. У ёй звычайна паведамляюцца наступныя звесткі: прозвішча, імя, імя па бацьку, год і месца нараджэння, сацыяльнае становішча; бацькі (поўнасю імёны і імёны па бацьку, чым займаюцца); адукацыя (калі і дзе вучыўся); працоўная дзейнасць (месца працы, пасада); дзяржаўныя ўзнагароды (калі ёсць). Ставяцца дата і подпіс.

У аўтабіяграфіі як дакуменце не трэба раскрываць рысы характару, звычкі, схільнасці, розныя бакі асабістага жыцця.

33. Прачытайце афіцыйную аўтабіяграфію і ўрыўкі з аўтабіяграфіі В. Быкава. Ці правільна аформлена афіцыйная аўтабіяграфія? Ці ўсе звесткі, неабходныя для гэтага

дакумента, у ёй ёсць? Чым адрозніваецца мова службовай аўтабіяграфіі ад мовы аўтабіяграфіі літаратурнай (мастацкай)?

Знайдзіце ў аўтабіяграфіі В. Быкава словы, спалучэнні слоў, якія неўласцівыя афіцыйнаму маўленню.

Аўтабіяграфія

Я, Новік Аляксандр Сцяпанавіч, нарадзіўся 15 жніўня 1967 года ў вёсцы Селішча Навагрудскага раёна ў сялянскай сям'і. Бацька, Сцяпан Іванавіч, працуе ў калгасе шафёрам, маці, Вольга Міхайлаўна, — бухгалтарам.

У 1974 годзе я пайшоў у Мольніцкую васьмігадовую школу, пасля заканчэння якой у 1982 годзе паступіў у Лідскі індустрыяльны тэхнікум, які скончыў у 1986 годзе па спецыяльнасці «Тэхнічнае абслугоўванне і рамонт аўтамабіляў». Атрымаў накіраванне на працу ў аўтабазу № 2 г. Навагрудка.

У 1986 годзе быў прызваны ў армію. Служыў у Германіі. Пасля дэмабілізацыі ў 1988 годзе вярнуўся на ранейшае месца працы.

Завочна вучыся ў Беларускай політэхнічнай акадэміі.

Жанаты, маю дачку.

12 верасня 1999 года

А. С. Новік

* * *

Нарадзіўся 19 чэрвеня 1924 года каля Кубліч на Полаччыне. Яшчэ з дашкольнага^{сл} дзяцінства прыхвоціўся да кніжак, чытаў без разбору ўсё, што траплялася пад руку. Час без кніжкі здаваўся пустым і **нецікавым**. Літаратура змалку стала такім важным духоўным фактарам, што з ім не магла раўняцца нават прырода, якая звычайна вельмі дмае значыць у фарміраванні характару вясковага жыхара...

Пазней прыйшло характэрнае выяўленчага мастацтва, якое захапіла адразу і моцна і прывяло ўрэшце ў Віцебскае мастацкае вучылішча. Толькі вучыцца доўга не давялося: у 1940 годзе адмянілі стыпендыі, і гэта акалічнасць зноў вярнула мяне ў вёску. **Невясёлым** было тое вяртанне, але з яго пачыналася сталасць.

Перад самай **вайной** апынуўся на Украіне, у ліпені — жніўні капаў акопы, з арміяй адступіў да Варонежа, зазнаў шмат трывог за сябе, за Радзіму і за лёс чалавецтва тагасама. Пасля быў год звышчалавечага напружання ў вайсковым вучылішчы: дзесяцігадзінныя заняткі, земляныя работы і начныя дзяжурствы на абаронных заводах, якія люта бамбілі немцы. Нарэшце ўсё скончылася паспешлівым выпускам, пагонамі малодшага лейтэнанта і радаснай перспектывай фронту. Аднак на фронце ўсё аказалася куды болей **цяжкім і складаным**... Да перамогі было далёка, ваяваць вучыліся часта на ўласных памылках і стратах... Што датычыць мяне, дык даводзілася і наступаць, і абараняцца, акружаць і выходзіць з акружэнняў. Быў два разы паранены^с, ляжаў у шпіталях, ваяваў у артылерыі і пяхоце, якую ніколі не перастану лічыць вялікай пакутніцай і гераіняй вайны адначасова. Аднаго толькі ўласна перажытага хапіла б на многія кнігі. Вайна выдалася неверагодна цяжкай і крывавай... Затое нічога ў нашым жыцці не магло параўнацца з той радасцю, якую давялося перажыць у самую

сонечную вясну Перамогі. Гэта была найвышэйшая ўзнагарода за ўсе пакуты вайны, за пралітую кроў і за слёзы таксама.

Усю вайну і яшчэ дзесяць год пасля яе быў далёка ад Беларусі, але светлы вобраз роднага краю мацярынскай пяшчотай жыў у маім сэрцы. Радзіма клікала ў снах, трывожыла ў марых, напамінала аб сабе паўзабытай матчынай мовай. Першыя апавяданні напісаў у 1951 годзе на востраве Кунашыры, самым паўднёвым з Курыльскай грады... Пасля напісаў болей, узяўся за аповесці. Некалькі рэчаў лічу няўдалымі, у іншых, здавалася, быў блізка да мэты, на якую нацэліўся. Але цяпер бачу, што ўсё той жа бастыён вялікае праўды аб вайне паранейшаму^с сурова высіцца ў аблоках мінулага, і, каб дабрацца да яго вяршыні, пэўна, мала аднае настойлівасці. І ўсё ж, якой бы ні была яна непрыступнай, тая вяршыня, трэба караскацца на яе, бо, як пісаў Генрых Бэль, чалавек перастае быць мастаком не тады, калі стварае слабы твор, а ў той момант, калі пачынае баяцца ўсялякай рызыкі.

1965 г.

В. Быкаў. Тры абзацы аўтабіяграфіі

- Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў першым абзацы афіцыйнай аўтабіяграфіі.
- Падбярэце антонімы да выдзеленых слоў.
- Знайдзіце ў аўтабіяграфіі В. Быкава пяць слоў, ужытых у пераносным значэнні.

34. Напішыце аўтабіяграфію.

Аб'ява — гэта паведамленне, якое даводзіцца да ўсеагульнага ведама. У аб'яве звычайна ўказваецца, дзе, калі і што адбудзецца.

35. Уявіце, што вам неабходна паведаміць пра што-небудзь (вечар, сход і г. д.). Напішыце аб'яву ў афіцыйным стылі. Укажыце праграму мерапрыемства.

Распіска — дакумент, які пацвярджае атрыманне пэўнай асобай чаго-небудзь (грошай, рэчаў, дакументаў і г. д.) на часовае ці пастаяннае карыстанне.

Распіска звычайна мае наступныя рэквізіты: 1) назва дакумента; 2) хто атрымаў (*Я, Дзюда Мікалай Іванавіч*); 3) ад каго атрымаў; 4) што атрымаў (пералік каштоўнасцей, іх колькасць пішацца лічбамі і словамі); 5) для якой мэты; 6) дата; подпіс.

36. Для падрыхтоўкі да спаборніцтваў вам неабходна атрымаць у настаўніка фізічнай культуры пэўны спартыўны інвентар. Напішыце адпаведную распіску. Укажыце ў ёй, калі абавязуецеся вярнуць рэчы.

Даверанасць (даручэнне) — дакумент, у якім асоба (установа, прадпрыемства) дае права іншай асобе выступаць ад яе імя, ажыццяўляць пэўныя юрыдычныя дзеянні ці атрымліваць матэрыяльныя каштоўнасці.

У даверанасці звычайна ўказваюцца: 1) прозвішча, імя, імя па бацьку таго, хто даручае, ці арганізацыя, якая даручае; 2) прозвішча, імя, імя па бацьку (у шэрагу выпадкаў — і пашпартныя дадзеныя) таго, каму даручаюць; 3) дзе і што

неабходна атрымаць ці зрабіць; 4) дата напісання даверанасці; 5) асабісты подпіс таго, хто даручае (павінен быць засведчаны подпісам адказнай асобы і пячаткай).

37. Складзіце прыкладны тэкст даручэння на імя вашага сябра. Помніце, што колькасць грошай (рэчаў) пішацца лічбамі і словамі.

38. Выкарыстоўваючы матэрыялы вучэбнага дапаможніка і дадатковую літаратуру, падрыхтуйце план навуковага паведамлення на тэму «Афіцыйны стыль». Карыстаючыся планам, раскажыце пра гэту функцыянальную разнавіднасць маўлення.

§ 6. ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ СТЫЛЬ

Публіцыстычны стыль — функцыянальная разнавіднасць маўлення, якая выкарыстоўваецца ў сферы грамадскіх зносін: грамадска-палітычных, культурных, спартыўных і інш. Гэта стыль перыядычнага друку, грамадска-палітычнай літаратуры, агітацыйна-прапагандысцкіх выступленняў на мітынгах, сходах, на радыё і тэлебачанні і г. д.

Публіцыстычны стыль сустракаецца як у пісьмовай, так і ў вуснай форме маўлення, яны ў межах гэтага стылю ўзаемадзейнічаюць і збліжаюцца. Прычым асновай найбольш часта з'яўляецца пісьмовая форма, таму што большасць вусных дакладаў, прамоў, выступленняў уяўляюць сабой узнаўленне загадзя падрыхтаваных (напісаных) тэкстаў.

Найбольш пашыраныя жанры публіцыстычнага стылю – артыкулы ў газетах і грамадска-палітычных часопісах, рэпартажы, інтэрв'ю, нарысы, аратарскія выступленні і інш.

Публіцыстычнаму стылю ўласцівыя дзве асноўныя функцыі: інфармацыйная (перадача грамадскай інфармацыі) і экспрэсіўная (уздзеянне на свядомасць людзей). Гэтыя функцыі ўзаемазвязаныя, неаддзельныя адна ад адной. Таму публіцыстычным стылем карыстаюцца тады, калі неабходна не толькі перадаць пэўную інфармацыю, але і адначасова аказаць уздзеянне на адрасата, пераканаць яго ў чым-небудзь, выклікаць цікавасць да канкрэтных ідэй, поглядаў, заахваціць да пэўных дзеянняў і ўчынкаў.

Тыповымі рысамі публіцыстычнага стылю з'яўляюцца эмацыянальнасць, ацэнчнасць, вобразнасць, пабуджальнасць.

Яркая эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка публіцыстычных твораў тлумачыцца тым, што аўтар, перадаючы інфармацыю, выражае свае адносіны да яе. Прычым пазіцыя аўтара-публіцыста ў адрозненне, напрыклад, ад пазіцыі аўтара мастацкага твора выражаецца звычайна прама і адкрыта, што і абумоўлівае агітацыйны, пабуджальны характар публіцыстыкі.

Асноўныя рысы публіцыстычнага стылю выяўляюцца з дапамогай розных моўных сродкаў. Тут шырока выкарыстоўваецца грамадска-палітычная лексіка (*грамадзянін, канстытуцыя, суверэнітэт, дэпутат, дэмакратыя, свабода, грамадства; парламенцкія выбары, прэзідэнцкая кампанія, ратыфікацыя дагавора, пакет прапаноў, міждзяржаўнае пагадненне і інш.*);

словы, якія набываюць прымету публіцыстычнасці толькі пры ўжыванні ў пераносным значэнні (*школа выжывання, працоўная вахта, палітычная гульня, атмасфера даверу, сустрэча на ўзроўні паслоў* і інш.); стылёва афарбаваныя словы са станоўчай і адмоўнай ацэнкай (*працаўнік, перадавік, міласэрнасць, дабрабыт, ударнік; экстрэміст, расіст, мешчанін, ваяка* і інш.). У публіцыстычных творах могуць ужывацца дыялектызмы, жарганізмы, словы і выразы са зніжанай стылістычнай афарбоўкай. Як і ў мастацкай літаратуры, у публіцыстыцы выкарыстоўваюцца метафары, эпітэты, параўнанні і іншыя тропы.

Марфалагічныя асаблівасці публіцыстычнага стылю праяўляюцца ў асноўным у частотнасці ўжывання часцін мовы і іх форм. Напрыклад, у публіцыстычных тэкстах даволі часта сустракаюцца назоўнікі ў родным склоне (*пасля эканамічнага крызісу, рэформа цэн, прапановы прэзідэнта, скарачэнне ўзбраенняў, міністр абароны* і інш.), назоўнікі з суфіксамі *-осць (-асць), -ств- (-цтв-), -нн-, -ізм, -іст*, дзеясловы ў цяперашнім і прошлым часе, дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу: *Праект праграмы, накіраванай на падтрымку беларускай адукацыі, распрацаваны ў Міністэрстве адукацыі нашай краіны. Яна закранае ўсе ўзроўні навучання — ад дашкольнага да дасядадипломнага.* («Звязда», 1999, 10 снежня.)

Публіцыстычны стыль мае і сінтаксічныя асаблівасці. Тут часта выкарыстоўваюцца сінтаксічныя канструкцыі ярка выражанай экспрэсіўнасцю: сказы з інверсійным парадкам слоў, сказы-звароты, рытарычныя пытанні, паўторы і інш.

39. Прачытайце тэкст. Да якога стылю маўлення ён адносіцца? Абгрунтуйце свой адказ.

Старажытная беларуская зямля ў чарговы раз сустракае Свята славянскага пісьменства і культуры. Як і стагоддзі назад, любое славянскае сэрца поўніцца пачуццём глыбокай сыноўскай павагі, калі гучаць імёны Кірылы і Мяфодзія. Жыццё і справа іх маюць **выключнае** значэнне ў гісторыі еўрапейскай культуры і развіцці славянскіх народаў: рускага, балгарскага, беларускага, украінскага, сербскага, харвацкага і іншых. Іх справа надзвычай дэмакратычная і рэвалюцыйная, яна з'яўляецца яркім прыкладам барацьбы за прагрэс і за самасцвярджэнне розных народнасцей.

У **трывожны** і жорсткі час, калі агонь і меч былі адзіным законам, нашы продкі абвясцілі адзін з найвялікшых прынцыпаў сапраўднага гуманізму і аб'явілі зброяй слова. З дапамогай пісьменства яны стварылі і абгрунтавалі гістарычныя правы новай славянскай культуры, якая ўзнялася побач са старажытнымі візантыйскай і лацінскай культурамі. Справа Кірылы і Мяфодзія, стваральнікаў славянскай **азбукі**, — неўміручая ў славянскай гісторыі, **значны** ўклад у скарбніцу сусветнай культуры.

(С. Фёрдаў)

- Падбярыце сінонімы да выдзеленых слоў.
- Падрыхтуйце паведамленне пра вядомых славянскіх асветнікаў Кірылу і Мяфодзія. Вызначце, да якога стылю маўлення адносіцца ваш тэкст.

40. Прачытайце назвы газетных артыкулаў. Ці можна сказаць, што гэтыя заголоўкі не толькі паведамляюць пра змест матэрыялу, але і выклікаюць цікавасць чытача, падахвочваюць яго пазнаёміцца з тэкстам і ў некаторай ступені раскрываюць адносіны аўтара (рэдакцыі) да пэўных падзей? Дакажыце сваё меркаванне.

«Цана хлеба» (пра стан сельскай гаспадаркі Беларусі); «Якім будзе Мінск заўтра?» (пра перспектывы развіцця г. Мінска); «Чалавек з легенды» (пра С. В. Прытыцкага); «Прагматычны аўтар рамантычных песень» (пра кампазітара і спевака Ю. Антонава); «Праз жыццё — з народнай песняй» (пра беларускі музычны фальклор); «Свята, якое яднае людзей» (пра Свята славянскага пісьменства і друку); «Хто абароніць прыроду?», «Збор грыбоў — справа сур'ёзная і — небяспечная».

41. Прачытайце тэкст. Якія стылёвыя рысы яму ўласцівыя? Назавіце моўныя сродкі, характэрныя для стылю гэтага тэксту. Вызначце тэму, асноўную думку тэксту, тып маўлення.

Па волі гістарычнага лёсу беларусы амаль заўсёды мелі патрэбу ў абароне сваёй старажытнай мовы і культуры. З тымі ж клопатамі ім даводзіцца мець справу і ў XXI стагоддзі. Хаця сёння беларуская мова заканадаўча аформлена як дзяржаўная і з поўным правам можа прэтэндаваць на выкананне дзяржаўна-адміністрацыйнай, палітычнай, культурна-асветніцкай і навуковай функцый, зноў, як ні дзіўна, востра стаіць пытанне пра яе выжыванне. На нашых вачах нацыянальная мова бязлітасна выцяснецца з усіх сфер грамадскага жыцця. Ці не надзвычай трывожны сімptom? Мала сказаць, што гэта вельмі дрэнна, гэта — бяда, гэта — трагедыя. Тут ёсць рэшта ненармальнае, таму што, як зазначаў вядомы рускі пісьменнік Канстанцін Паустоўскі, «істинная любовь к своей стране немислима без любви к своему языку. Человек, равнодушный к своему языку, — дикарь. Он вредоносен по своей сути потому, что его безразличие к языку объясняется полнейшим безразличием к прошлому, настоящему и будущему своего народа». Ёсць над чым задумацца.

Ні адзін свядомы чалавек не стане адмаўляцца ад сваёй мовы. Для яго яна — багаты дар, адзін з найвышэйшых духоўных здабыткаў, незаменны сродак нацыянальнага самавыражэння. Толькі яна ўвасабляе ў сабе ўсё тыповае, спецыфічнае для культуры таго ці іншага народа, і таму толькі яна ў стане данесці сапраўды нацыянальную сутнасць яго духоўных і культурных набыткаў. *(Паводле В. Лемцюговай)*

• Перакладзіце словы К. Паустоўскага на беларускую мову. Якія яшчэ выказванні вядомых людзей пра родную мову вы ведаеце?

Найбольш простым і дастаткова пашыраным інфармацыйным жанрам з'яўляецца **нататка**. Асноўная яе задача — перадаць чытачу, што, дзе, калі адбылося ці павінна адбыцца. Звычайна гэта кароткае паведамленне пра пэўны жыццёвы факт, якое павінна адпавядаць наступным патрабаванням: быць актуальным, лагічна паслядоўным, сціслым, аператыўным.

42. Прачытайце тэкст. Да якога інфармацыйнага жанру ён адносіцца? Назавіце характэрныя рысы гэтага жанру.

Электрычны вецер

На даху будынка Магілёўскага тэхнапарка з'явіўся вятрак. Гэта першы ў абласным цэнтры ветрагенератар. Праект рэалізаваў інфармацыйна-кансультацыйны цэнтр па энергазберажэнні^{СП}. Мяркуецца, што вятрак будзе поўнаасцю забяспечваць электрычнасцю невялікі офіс цэнтра, дзе пяць-шэсць чалавек працуюць на камп'ютарах, а таксама карыстаюцца бытавой тэхнікай. У вечаровы час устаноўка будзе працаваць на падсветку^{СП} будынка. Паводле папярэдніх разлікаў, вятрак коштам каля 4 тысяч долараў акупіцца праз 5–7 гадоў.

I. Давыдава («Звязда», 22 лістапада 2008 г.)

43. Напішыце нататку пра падзею, якая адбылася нядаўна.

На старонках перыядычнага друку часта сустракаюцца матэрыялы, якія перадаюць змест гутаркі паміж журналістам і пэўнай асобай пра падзеі, з'явы, што маюць цікавасць для грамадства. Гэта **інтэрв'ю** (ад англ. *interview* — гутарка) — пашыраны газетны жанр.

44. Прачытайце фрагменты інтэрв'ю з кампазітарам Леанідам Захлеўным і паэтам Рыгорам Барадудзіным. Ці згодныя вы з думкамі, якія выказалі гэтыя аўтарытэтных прадстаўнікі беларускай культуры? Вызначце, з дапамогай якіх сродкаў рэалізуюцца ў тэкстах асноўныя функцыі і якасці публіцыстычнага стылю.

* * *

— Магчыма, захапленне народнай музыкай было прадвызначана вашым паходжаннем?

— Мама ў мяне — літоўка, а бацька — украінец. Але я нарадзіўся ў горадзе Гродна. Я ўвабраў у сябе гэтыя мелодыі. І я вельмі палюбіў беларускую песню.

Але я сябе не лічу ні ўкраінцам, ні літоўцам. Па светаадчуванні і стане душы я ўсё-такі беларус. Бо я не ўяўляю, у якой яшчэ **рэспубліцы** мог бы жыць. Ёсць пачуцці, якімі ты сам не кіруеш, хутчэй наадварот — яны кіруюць табой. Ва ўсю сваю песенную творчасць я ўклаў інтанацыі любові да Беларусі, бо імі жыву. Няхай сёння гэта гучыць нямодна.

— Са званняў, якімі вы валодаеце, якое цяжэй за ўсё дасталася?

— Я асабліваю гонку за званнямі не наладжваў. Заслужанага артыста атрымаў у 37 гадоў, народнага — у 51. Ну што там: заслужыў — атрымаў. Асноўнае званне, на мой погляд, — гэта тваё імя.

— Бацькі засталі часы вашага прызнання?

— Так. Маці і цяпер цікавіцца. Яны славу ўспрымалі не як падставу для імгненнага гонару. Яны простыя людзі і да дасягненняў ставіліся нармальна — маўляў, той, хто працуе, заўсёды нечага дабіваецца. Прызнанне — толькі верхняя частка айсберга, пад якой схавана вялікая праца.

«Звязда», 11 снежня 1999 г.

* * *

— Калі ўпершыню адчулі сябе паэтам^с?
— Нават да гэтага часу няма ўпэўненасці^ф, што я паэт.
— Пісаць вершы — гэта цяжкая справа або стан душы?
— Зразумела, што пісаць вершы — не дровы секчы. Калі вершы пісаць цяжка, тады іх і пісаць не трэба — не атрымаецца. Стан душы? Хутчэй за ўсё, так.
— Ці не замінае **папулярнасць** у творчасці ці ў жыцці?
— Папулярнасць — рэч адносная. На адной вуліцы цябе ведаюць, на другой — ужо не. І не трэба з ганаровым званнем насіцца па свеце, як дурань з пісанай торбай.

— Ваш кумір?

— Слова «кумір» нейкае халаднаватае. Для мяне прыкладам, узорам, нават ідэалам з'яўляецца Васіль Быкаў. Ва ўсім.

— Якой вы бачыце Беларусь заўтра?

— Беларусь я хацеў бы бачыць вольную і незалежную^{с1}.

«Связь», 3 снежня 1999 г.
• Прачытайце выдзеленыя словы і вызначце: а) іх лексічнае значэнне; б) адназначныя ці мнагазначныя; в) у прамым ці пераносным значэнні ўжыты.

• Знайдзіце фразеалагізм, растлумачце яго сэнс.

45. Сфармулюйце і запішыце пытанні, якія б вы задалі, калі б бралі інтэрв'ю (у пісьменніка, кіраўніка ўстановы, спартсмена, артыста, настаўніка і інш.).

Да інфармацыйных жанраў публіцыстычнага стылю адносіцца **рэпартаж** (фр. *reportage*, ад англ. *report* — *паведамляць*). Яго асноўная мэта — аператыўна, дакладна і выразна паведаміць пра што-небудзь значнае і цікавае. Рэпартаж дае чытачу магчымасць як бы самому, на свае вочы ўбачыць тое, аб чым расказвае журналіст. Звычайна ў рэпартажы паведамляецца пра тых падзеі, сведкам якіх быў сам аўтар.

46. У спартыўнай прэсе, у маўленні спартыўных каментатараў ёсць пэўныя асаблівасці: частае ўжыванне спартыўнай тэрміналогіі, слоў у пераносным значэнні і інш. Вызначце, у якім значэнні ўжываюцца выдзеленыя словы ў наступных словазлучэннях.

Гаспадар поля, **гарачая** публіка, **дырыжор** каманды, **сухі** лік, **аўтар** гола, **здоровая** канкурэнцыя, атака **гасцей**, **дуэль** з варатаром, **вялікі** футбол, **баявы** састаў, **вастрыё** атакі, **рэалізаваў** пенальці.

47. Паслухайце па радыё ці паглядзіце па тэлебачанні трансляцыю якога-небудзь спартыўнага спаборніцтва. Прааналізуйце маўленне каментатара. Звярніце ўвагу, як уплывае тэматыка маўлення на адбор і ўжыванне лексічных, марфалагічных, сінтаксічных сродкаў. Свае назіранні аформіце ў выглядзе паведамлення на тэму «Асаблівасці маўлення спартыўнага каментатара».

Артыкул — адзін з асноўных і найбольш пашыраных жанраў публіцыстыкі. Яго роля ў газеце ці часопісе вельмі значная. У артыкулах раскрываюцца і аналізуюцца пэўныя тэарэтычныя праблемы, розныя з'явы і

факты, тлумачыцца і папулярызуюцца палітыка партый, рухаў, аб'яднанняў, расказваецца пра дасягненні і праблемы эканомікі, навукі, культуры, робяцца абагульненні і вывады, даюцца рэкамендацыі па дасягненню канкрэтных вынікаў.

Умоўна артыкулы падзяляюцца на перадавыя, прапагандысцкія, праблемныя і крытычныя.

48. Прачытайце тэкст. Да якога жанру публіцыстыкі ён адносіцца? Вызначце асноўныя функцыі і стылёвыя рысы тэксту. З дапамогай якіх моўных сродкаў яны рэалізуюцца? Назавіце тэму і асноўную думку тэксту.

Ці стане Нарач курортнай зонай?

Сярэдзіна студзеня выдалася сёлета надзіва цёплай. Звычайна ў гэты час трашчаць маразы, лютуюць вятры і завірухі. А тут — палеткі чыстыя ад снегу, навокал блішчаць лужыны вады. І толькі возера Нарач застыла ў дрымотным сне, усё яшчэ скаванае ледзяным панцырам.^{сн}

Спыняемся на абочыне шашы, што чорнай дугой ахоплівае берагі. **Само возера — усяго за некалькі метраў ад дарогі.** Пазірк міжволі спыняецца на вялікай палонцы, што ўтварылася ля самага берага. Што такое? Бліскучая паверхня вады пакрыта нейкімі дзівоснымі ўзорамі. Усё зразумела: сюды трапілі рэшткі паліва ці мазуту, змытыя^с вадой. Убачылае прымусіла тужліва сціснуцца сэрца: ці даўно Нарач лічылася эталонам чысціні нашых вод? Але ж і сюды, як відаць, дайшла «цывілізацыя». Некаму ў свой час прыйшло ў галаву пралажыць побач з самым берагам рэліктавага вадаёма дарогу ды яшчэ пакрыць яе асфальтам. Колькі ж шкодных рэчыняў цяпер асядае тут, а пасля трапляе ў возера?

Вядома, цяпер дарогу ніды не перанясеш. Як не перанясеш і шматлікія будынкі здраўніц і пансіянатаў, што выраслі апошнім часам у маляўнічых барах нарачанскай зоны. **А вось яшчэ усё гэта багацце арганічна ўпісаць у прыроду?** Як зрабіць, каб чалавек хіць з ёй у згодзе, карыстаўся яе шчодрымі дабротамі?

Летась праходзіў двухдзённы семінар, прысвечаны праблемам тутэйшага краю. Многа трывожных слоў прагучала ў абарону ўнікальнага возера. Былі і цікавыя прапановы, як з найменшымі стратамі выйсці з гэтага экалагічнага катаклізму. Напрыклад, настойліва даводзілася думка аб неабходнасці стварэння тут нацыянальнага парку.

Усім выдатны праект. Адно кепска, што для яго рэалізацыі патрэбны велізарныя сродкі. І тым не менш праблему неабходна вырашаць.

Пытанне аб наданні нарачанскаму краю статусу курортнай зоны ставілася ўжо неаднойчы і на розных узроўнях. Ажыццяўленне гэтай задачы дало б магчымасць пераарыентаваць усю вытворчую дзейнасць рэгіёна, максімальна скіраваць яе на праблемы здараўлення людзей. Аднак, каб пачаць пераўтварэнні^{сн}, неабходна прыняць адпаведны закон аб курортнай зоне. Без гэтага ўсе намеры так і застануцца толькі добрымі пажаданнямі. А на першым часе хоць бы вырашыць тры найбольш важныя праблемы. Па-першае, стварыць у раёне спецыяльную экалагічную міліцыю. Па-другое, выдзеліць сродкі на

стварэнне экалагічных пастоў. І, нарэшце, узаконіць пытанне аб экалагічным падатку з усіх транспартных сродкаў, што праязджаюць^ф па курортнай зоне. (Паводле У. Гойтана)

- Назавіце часціны мовы ў выдзеленых сказах.

49. Напішыце артыкул на грамадска-палітычную ці маральна-этычную тэму. Пры падрыхтоўцы тэксту ўлічыце тыя патрабаванні, якія прад'яўляюцца да твораў публіцыстыкі.

§ 7. МАСТАЦКІ СТЫЛЬ

Мастацкі стыль (стыль мастацкай літаратуры) абслугоўвае духоўную сферу жыцця грамадства. Гэта стыль мастацкіх твораў розных жанраў: апавяданняў, аповесцей, раманаў, вершаў, паэм, п'ес і інш.

Мастацкі стыль, у адрозненне ад іншых стыляў, немагчыма суаднесці з пэўнай разнавіднасцю літаратурнай мовы. У межах гэтага стылю могуць узаемадзейнічаць у большай ці меншай ступені элементы ці нават цэлыя фрагменты розных стыляў. Аднак гэта не змешвае стыляў, таму што ўжыванне разнастайных моўных сродкаў у мастацкім тэксце абумоўлена задумай аўтара і месцам твора, г. зн. стылістычна абгрунтавана.

Асноўнай формай рэалізацыі мастацкага стылю з'яўляецца пісьмовае маўленне. Але праяўляецца ён і ў вуснай форме. Драматургія, напрыклад, поўнасьцю разлічана на вуснае выказванне.

Галоўная асаблівасць мастацкага стылю — адзінства рэалізацыі камунікатыўнай і эстэтычнай функцый. У мове мастацкага твора слова не толькі перадае пэўны змест, але і з'яўляючыся сродкам фарміравання мастацкіх вобразаў, уздзейнічае на думкі і пачуцці чытача, робіць яго як бы саўдзельнікам тых падзей, пра якія расказвае аўтар.

Мове мастацкай літаратуры ўласцівыя эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць, вобразнасць. Гэтыя якасці дасягаюцца шырокім выкарыстаннем вобразна-выяўленчых сродкаў (эпітэт, метафара, параўнанне, антытэза, інверсія і інш.), сінонімаў, розных стылёвых пластоў лексікі.

Мова мастацкай літаратуры мае дзве разнавіднасці: прозу і паэзію.

П р о з а — гэта свабоднае, натуральна арганізаванае маўленне чалавека. Яно характэрнае ў асноўным для эпічных і драматычных твораў: рамана, аповесці, апавядання, драмы, камедыі і інш. Перааічнае маўленне расчляняецца на абзацы, сказы і мае пэўную ўпарадкаванасць.

Галоўная асаблівасць **п а э т ы ч н а г а** маўлення — яго асобая рытмічная арганізацыя, якая выяўляецца ў раўнамерным паўтарэнні розных маўленчых адзінак: націскных і ненаціскных складоў, стоп, строф і інш. Сярод гукавых паўтараў найбольш выдзяляецца рыфма — паўтарэнне аднолькавых або блізкіх па вымаўленні гукаў у канцы вершаваных радкоў:

Мой родны кут, як ты мне мілы!..

Забыць цябе не маю сілы! (Я. Колас.)

Рыфма ўплывае на музычнае гучанне верша.

50. Прачытайце тэксты. Да якіх разнавіднасцей мовы мастацкай літаратуры яны адносяцца? Назавіце асноўныя прыметы паэтычнага маўлення.

Якія функцыі і якасці ўласцівыя тэкстам? Абгрунтуйце свой адказ.

Праз некалькі дзён мароз адлёг, выглянула сонейка, і дружна закапала са стрэх.

— Ну, нарэшце заплакала зіма, — сказаў дзядзька Антось.— Вунь і жаваранак зацягнуў ужо сваю песню.

Нібы падвешаныя на нітачцы, трымцелі на адным месцы ў паветры ледзь бачныя птушачкі. Вось адзін жаваранак перастаў варушыць крыльцамі, каменем паляцеў уніз, потым узняўся ўвысь, і з новай сілай паліліся ў прасторы яго трэлі. Песню гэтую слухаюць і лес, і яшчэ пакрытыя снегам палаткі, і рэчка, закаваная лёдам, — уся прырода, здаецца, зараз рынецца насустрач вясне. Нават кроплі падаюць са стрэх ціхутка, каб не парушыць дзівосную мелодыю.
(С. Александровіч)

* * *

Мы больш сваёй ахвярнасцю вядомы,
Мы, беларусы,
Мы — народ такі.
Ахвотна забываем, што мы,
Хто мы.
Згадаюць
Нашай памяці вяці!

Мы сціпласцю сваёй здаўна вядомы,
Саміх сябе даліць нам не з рукі.
Хай слабакі
Аж гадаюць ад стомы,
На плечы ўзяўшы
Пьхі мех цяжкі.

Мы ўсім сваёй гасціннасцю вядомы,
Надзейныя сябры і дружбакі.
І госць, і падарожны ў нас
Як дома.
А злым і травы колюцца ў бакі.

Гатовы ўсё аддаць —
І тым багаты,
Мы, беларусы,
Мы — народ такі.
Што з краю небяспекі нашы хаты,
Пра гэта
Не забудуць чужакі! (Р. Барадулін)

• Знайдзіце ў першым тэксце словы, ужытыя ў пераносным значэнні, растлумачце іх сэнс.

51. Успомніце, што такое эпітэт, метафара. Запішыце сказы, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары. Падкрэсліце эпітэты і метафары і растлумачце, з якой мэтай яны ўжываюцца ў творах мастацкай літаратуры.

1. Я чула пяшчотнае, шчырас(?)ці поўнае, маё беларускае, роднае, кроўнае, такое ласкавае, цёплае, чыстае, як сонца, агністае, як Нёман, празрыстае, як казка, быліна, як песня, жаданае, дагэтуль яшчэ ў жыцці (не)пазнанае, гарачае слова ад шчырага сэрца (Д. Бічэль-Загнетава). 2. Вясна прыйшла з дзівоснымі ж..мчужнымі світанкамі, з радаснымі пералівамі птушак (Т. Хадкевіч). 3. Простыя, задушэўныя і шчырыя радкі, поўныя смутк.. і жальбы, зм..няліся мужнымі і гнеўнымі словамі (С. Александровіч). 4. (Мароз)мастак рукой старэчай на шыбах піша свой узор (Я. Колас). 5. Сонца вісіць ужо над самым лесам. Яшчэ (паў)надзіны – і яно зусім схваецца за далёкім надпрыпяцкім борам (І. Навуменка). 6. Вуліца яшчэ дыхала ранішнім халадком. Сонца выблытвала сва.. промні з(пад) кл..новых і ліпавых кронаў, з дрогкага лісця співала расу (Н. Маеўская). 7. Гарэлі на ўзлессі прыгарадных лясоў асінікі, як быццам хацелі сказаць людзям, што, пакуль яны гараць і грэюць неба, няма чаго баяцца халадоў (У. Караткевіч). 8. Ноччу секануў буйны цёплы дождж. Ён глуха лапатаў, сціў, растапляючы снег (А. Асіпенка). 9. А ноч (не)спала. Ноч жыла сваім жыццём (А. Жук).

52. Успомніце, што такое параўнанне. Прачытайце ўрыўкі з паэмы Я. Коласа “Новая зямля”, знайдзіце параўнанні. Скажыце, якую ролю яны адыгрываюць у тэксце паэтычнага твора.

* * *

Ніскаў дзянёк, даўно чаканы.
Пакаты ўзгор'я і курганы
Удзелі чырвані кароны,
І стрэхі сонцам пазлачоны;
Туманаў лёгкія^ф паромы
Над рэчкай віснуць нерухома,
А ў люстры водаў гэтай рэчкі,
Як закаханая^с дзяўчына,
Глядзіцца пышная вярбіна.
У бліскучым лісцейку, як свечкі
На алтары ў часы малення,
Іскрацца сонейка праменні,
Бы смех бязгрэшны^с і шчаслівы.

* * *

Ідуць касцы, звіняць іх косы,
Вітаюць іх буйныя росы,
А краскі ніжай гнуць галовы,
Пачуўшы косак звон сталёвы.

Касцы ідуць то грамадою,
То шнурам цягнуць, чарадою,
То паасобку, то па пары;
Ідуць касцы, ідуць, як хмары,
І льецца^ф смех іх разудалы,
Як веснавыя перавалы.

53. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль. Знайдзіце антытэзы (выразы, у якіх супрацьпастаўляюцца кантрасныя (процілеглыя) паняцці, прыметы і інш.). З якой мэтай выкарыстоўвае іх аўтар?

Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі і устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары.

Ноч

Ноч перайначвае рэчаіснас(?)ць: утойвае відавочнае і ўвідавочнівае патаемнае.

Учора — вечар, заўтра — раніца, сёння — дзень, і толькі ноч як бы не мае свайго адпаведніка, які адзначыў бы яе месца ў часе: яна — прысутнасць а..сутнасці, нішто, ніякая, нічыя.

Ноч змыкае людзям вочы і адмыкае новы.. — (не)бачаныя для вачэй — дал..чыні.

Ун..чы, знітоўваючы зямлю і неба, палыняюць **знічы**, коцяцца, **знячэўку** сарваўшыся з зорных галін, знічкі, а ў (не)абсяжных **ночвах** н..бёсаў плавае месяц(човен).

Ноч як н..быт: хвіліна ў ёй не адрозніваецца ад вечнасці, пакута ад шчасця, пачатак ад зав..ршэння, набытак ад страты, і калі, скончыўшы свой чараўнічы сеанс, ноч растае, свет паўстае абноўленым, «нашчым», перапісаным (на)чыста. (А. Разанаў)

• Ахарактарызуйце выдзеленыя словы паводле іх прыналежнасці да актыўнага ці пасіўнага слоўніка.

54. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль. Знайдзіце сказы, у якіх аўтар выкарыстоўвае інверсію – змяненне звычайнага (прамога) парадку слоў з мэтай надання пэўнаму слову (члену сказа) дадатковай семантычнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай нагрукі. Назавіце іншыя вобразныя сродкі, якія сустракаюцца ў гэтым тэксце.

Выпішыце два сказы з інверсіяй, зрабіце іх сінтаксічны разбор.

Хораша ў полі зімою... У полі аснежаным, дзе такія гурбы прыгожыя, неахопная^{сл} шырыня і празрыстае неба, што пачынае цямнець з надыходам вечара.

Серабрыцца снег, мігцяць незлічоныя мільёны брыльянцістых іголак, вецер шчыпле за шчокі, нос. Забіраецца за каўнер, невідзімкаю прабіраецца^{сл} пад кажух са сваёю халоднаю пяшчотай. Тулішся, пацягваешся, падбіраеш пад сябе ногі, да якіх вельмі ахвоч мароз са сваімі балючымі пацалункамі.

Але ўсё ж такі добра. Так бадзёра^{сл} скрыпяць палазы, снежны пыл ляціць з-пад капытоў, абдае цябе ледзяністымі пырскамі, аж прыжмурваеш вочы. А коні бягуць (падганяць не трэба), дарога чыстая, дарога слізкая, чаму ж не бегчы.

Надыходзіць вечар, сінеюць снегавыя гурбы, ад бледнага месяца цягнуцца празрыстыя промні і не ззяюць, а тлеюць над лесам і полем. Сінія цені плывуць за кустамі, кладуцца ў баразёнкі, у снегавыя сумёты. А зоры нібы вылецець хочуць са сваіх гнёздаў, да таго зыркя, бліскучыя яны ў марозным паветры.

І салодкі сум закрадваецца ў сэрца, ціхі сум, непазнаны. Здаецца, што пяюць над табой сярэбраныя жаўранкі, заліваюцца таемныя бомы цудоўнымі танюсенькімі пералівамі, якія акунаюць цябе ў небыццё... (М. Лынькоў)

- Вызначце тып маўлення.

У мастацкім тэксце выкарыстоўваюцца ўсе сродкі нацыянальнай мовы. Тут можна знайсці дыялектныя і ўстарэлыя словы, тэрміналагічныя моўныя адзінкі, неалагізмы, жарганізмы і нават вульгарызмы. Аднак іх ужыванне павінна быць стылістычна апраўдана, падпарадкавана аўтарскай задуме.

55. Прачытайце тэкст, знайдзіце ўстарэлыя словы і вызначце, з якой мэтай ужываюцца яны ў мастацкім творы.

Развітаўшыся з Пуцятаю, князь сеў на кача і ў суправаджэнні трох дружыннікаў паспяшаў дагнаць сям'ю.

Зараз жа пасля ад'езду князя ў дзядзінца пачалі заходзіць і заязджаць заможныя сем'і і ўсе іншыя пасадскія людзі. Пуцята размяшчаў людзей на вуліцах дзядзінца, у княжацкім садзе, у цвінтах сабора. Двор княжацкі таксама стаў месцам, дзе лоўчых і паляўнічых, а таксама ахвочых людзей з пасадскіх рамеснікаў і дваровых халопай навучалі, як валодаць зброяй. А іх было звыш васьмісот мужчын, што вельмі ўдэшчыла старога ваяводу.

Паводле Я. Дылы

56. Прачытайце тэкст, знайдзіце прафесіяналізмы і растлумачце мэтазгоднасць іх выкарыстання ў мастацкім творы.

Кірылаў дом рос і рос. Пабавіўся трохі, як падруб рабілі. Ды не абы-які падруб. Дубовы! Аяенцы нават у ім папраразалі, каб пад падлогаю ветрык хадзіў, розную цвіль ды гніль выветрываў. А як заснавалі першы вянец над падрубам, дык дом і пайшоў расці. Вугал у лапу Кірыла рабіў лепш за самых адмысловых цесляроў. Вуглы былі роўненькія, як пад шнур. Нідзе нішто не выпірала, не западала. І прасценкі паміж вокнамі Кірыла закідваў сам. Хлопец глядзеў, каб кожны вянец быў самшоны як мае быць. Хата без цяпла – гэта як без вокан.

Паставілі вушакі, паклалі ўзгалоўні. На вокны паклалі дубовыя падушкі. Хто ні глядзеў хату, казаў:

- Гэта на веці вечныя чалавек мосціцца.

Паводле Р. Сабаленкі

57. Выпішыце з рамана І. Мележа “Людзі на балоце” (ці рамана Б. Сачанкі “Чужое неба” або іншага мастацкага твора) 8–10 сказаў (ці невялікі ўрывак), у якіх ёсць дыялектызмы. Вызначце стылістычную ролю дыялектызмаў у мастацкім тэксце.

58. Выпішыце з рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» 5–10 сказаў (ці невялікі ўрывак) з устарэлымі словамі. Паспрабуйце растлумачыць іх значэнне. З якой мэтай ужываюцца ўстарэлыя словы ў творах на гістарычную тэматыку?

59. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль, назавіце асноўныя стылёвыя рысы. Знайдзіце моўныя сродкі, з дапамогай якіх тэкст набывае гэтыя рысы.

Спішыце тэкст, расстаўляючы патрэбныя знакі прыпынку, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы патрэбныя літары.

Расла на ўзлесс.. каліна. Была яна ўсё маленькай ды раптам неяк (не)прыкметна вырасла. Зац(?)віла каліна белым цветам закрасавала (на)дзіва і зайздрасць усім суседнім дрэвам.

“Фарсуха!” – пазіраючы на яе аж трэсліся ў лажку асіны. Яны былі заўсёды бледны.. і зялёны.. і заўсёды ім было холадна.

Падумаеш выстраілася ш..пталі хмурыя яліны. Яны навілі цёмнае адзенне і размаўлялі толькі шэптам. Учэпістыя дубкі што раслі на схіле пагорк.. таксама (не)прыхільна паглядалі на маладую каліну а яна зусім не звяртала на іх увагі.

Толькі старая яліна(казачніца) спачувальна пазірала на каліну(прыгажуню) і жаласна ківала галавой:

Пацвіце пакараецаца ды і завяне не адна першая не яна апошняя.
(А. Васілевіч)

• Вызначце тып маўлення. Ці можна лічыць гэты тэкст завершаным? Абгрунтуйце сваё меркаванне.

60. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль і тып маўлення. Якімі сродкамі мовы перадае аўтар стан прыроды перад навальніцай і саму навальніцу?

У сонечнай далечыні на шырокіх і роўных, як стол, слупкіх палетках **палавела** жыта. Ад спякоты пабялелі^{сп}, **вылінялі** пяшчотныя і халаднавата-мяккія пялёсткі валочак на **ўзмежках** і пры дарогах. **Мроілася** разагрэтае^с сонцам паветра і нібыта цякло да жытнёвага небакраю^с. Адтуль чорным крылом разгортвалася навальніца. І перад ёю ўсё заціхала неяк паспешна, быццам захопленое злянацку, нават паменшалі хвалі на тугаватай роўнядзі калосся. І нідзе ні душы. Толькі светлы **палетак** і пацямнелая далечыня, як з пясчанага^ф берага глядзіш на цёмнае мора. Перад навальніцаю ўсё на зямлі быццам паменшала, і нават вёска здалася маленькай, нібы глядзіш на яе з вышыні, з гэтага магутнага чорнага навальнічнага крыла.

У цішыні пачулася, як мякка і глуха, усё роўна бы па жывым целе, ударылі па глыбокім цёплым дарожным пыле першыя кроплі. А потым раптоўна, неспадзявана моцна рвануў вецер — і абрынулася на зямлю ўсё разам: і цемната, і суцэльная сцяна вады, і святло сіняватых ад **лютасці** маланак, і ўдары грому, ад якіх хацелася сцяцца ў маленькі-маленькі камячок, бо здавалася, што ты толькі адна засталася на ўсім белым свеце. Жудасна адчуваць^ф, што прапала і ты, і твая хаціна ў бясконцай лютасці і нястрыманасці стыхіі. І разам з тым была

незразумелая, нявытлумачаная, шчымлівая, трывожная радасць у гэтай яраснай праяве, усё роўна як і ты — частачка гэтай непадуладнай нікому сілы... (А. Жук)

- Як вы разумеете лексічнае значэнне выдзеленых слоў?

61. Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль. Знайдзіце моўныя сродкі, з дапамогай якіх аўтар дае апісанне навальніцы. Параўнайце гэты тэкст з папярэднім. Чым паэтычнае маўленне адрозніваецца ад праяўнага?

* * *

А дождж шуміць, а дождж^ф гудзе,
І бліжай-бліжай ён ідзе
І даль туманам засцілае.
Упала кропля і другая,
За імі цэлым вадаспадам
Буйныя капкі, як бы градам,
Па лісцях дуба секанулі
Ды далей сетку пацягнулі.
І вось жахнула бліскавіца,
Як вогнямгненная крыніца,
І гром-пярун сталёвым бічам
Бы нейкі звер страшэнным лычам,
Арэ, трасе, калоціць ім ры,
Зямлю, надземныя абшары,
Бушуе доўга абурліва,
Над лесам гоціца гняўліва,
І гэты гоман, гнеў дрыгучы,
Злучае зноў у стрэл магучы,
Густы, злавешчы, віхрабежны,
І нестрыманы, і драпежны
І так цяжэрна націскае,
Як бы зямлю дзесь угінае.
І шугнуў дождж налётам смелым,
Павіс абрусам густа-белым
Над гэтым лугам, над палямі
І льецца коса ручаямі,
Бы невад цягнецца грымотны,
І б'юцца кроплі ў пыл вільготны. (Я. Колас)

§ 8. ГУТАРКОВЫ СТЫЛЬ

Гутарковы стыль маўлення абслугоўвае пераважна сферу бытавых зносін, а таксама неафіцыйныя зносіны ва ўсіх сферах жыцця: вытворчай, грамадска-палітычнай, навуковай і інш.

Асноўнай формай рэалізацыі гутарковага стылю з'яўляецца вуснае маўленне, хаця ён можа праяўляцца і ў пісьмовай мове (сяброўскія лісты, запіскі на бытавыя тэмы і інш.).

Для гутарковага стылю характэрнае дыялагічнае маўленне. Аднак магчымы і маналог у форме расказу пра пэўныя падзеі, з'явы і інш., які адрасуецца канкрэтнаму слухачу (слухачам). Вялікую ролю ў вусных зносінах адыгрываюць інтанацыя, жэсты, міміка суразмоўцаў.

Моўныя асаблівасці гутарковага стылю тлумачацца неафіцыйным характарам адносін паміж удзельнікамі гутаркі, іх непасрэдным удзелам у зносінах, адсутнасцю папярэдняй падрыхтоўкі да размовы.

Гутарковаму стылю ўласцівыя экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць маўлення, таму вялікая колькасць слоў і фразеалагізмаў мае ярка выражаную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку: *дачушка, сыноч, маразішча, вятрыска, моднічаць, браць за горла, заткнуць за пояс* і інш. У гэтым стылі часта выкарыстоўваюцца словы з канкрэтным значэннем і абмежавана — з абстрактным, амаль не сустракаюцца тэрміны.

Характэрнай асаблівасцю гутарковага стылю з'яўляецца ўжыванне займеннікаў, выклічнікаў, часціц, дзеясловаў са значэннем імгненнага дзеяння (*скок, шмыг, хваць* і інш.).

Сінтаксіс гутарковага стылю характэрна з'яўляецца непаўнотой канструкцый, спрошчанасцю. Гутарковаму маўленню ўласцівыя няпоўныя сказы, словы-сказы, сказы з інверсійным парадкам слоў, дыягальныя і клічныя сказы. Са складаных сказаў дастаткова часта ўжываюцца складаназлучаныя і бяззлучнікавыя.

У гутарковым стылі ў дыялягах абставінах зносін выкарыстоўваюцца гатовыя, стандартныя маўленчыя сродкі, так званыя формулы маўленчага этыкету (формулы прывітання, развітання, звароту, прабачэння, падзякі і інш.).

62. Прачытайце тэкст. Якія стылёвыя рысы яму ўласцівыя? Знайдзіце ў тэксце моўныя сродкі, характэрныя для гутарковага стылю.

— А, гэта ты, бабка! Ну, прысядзь, пагаворым трохі!

— Я пастаю, панічок... У вас так ціха, я думала, што вы ўжо спіце, а вы ўсё з гэтай кніжкай. Прабачайце, панічок: я прыйшла запытацца, ці баліць яшчэ ў вас галава, ці перастала.

— Перастала, бабка, перастала! Забыўся нават, што яна і балела!

— Ну, панічок мой родны, як сабе хочаце: хочаце верце, хочаце не верце, а я вам, далібог, шаптала!

— Ты і мне шаптала? Калі ж гэта ты ўмудрылася пашаптаць? Я нават і не прымеціў.

— Вот вы тут сядзелі, чыталі, а я з кухні праз дзверы шаптала... Не гневайцеся: далібог, шаптала!

— Напэўна, гэта ты мне памагла, бабка.

— Ой, панічыку, вы ўсё смеяцеся, не даяце веры. Не верыце ніяк мне, старой!

— О не, бабка: веру, веру! Аб тваім знахарстве ўсюды кажуць: у Хатовічах, у Малкавічах, у Ганцавічах — усюды! (Паводле Я. Коласа)

63. Складзіце дыялогі, якія могуць адбыцца ў пэўных сітуацыях неафіцыйных зносін паміж сябрамі, аднакласнікамі, бацькамі і дзецьмі і інш. Чым тлумачацца моўныя асаблівасці гутарковага стылю?

64. Прачытайце. Да якога жанру гутарковага стылю адносіцца тэкст? Назавіце яго асноўныя стылёвыя рысы. Якія моўныя асаблівасці гутарковага маўлення зафіксаваны ў тэксце?

Паважаны дзядзька Андрэй!

Калі Вы не маеце дужа прыбытных заробкаў, дык прыезджайце да нас: работа для Вас знойдзецца. Даволі Вам сядзець у шчыліне, трэба выходзіць у людзі. У гэтым мы Вам можам памагчы і з часам зрабіць з Вас адукаванага чалавека — паслаць Вас туды, дзе вучыцца Цётка-Пашкевічанка. Трымайцеся, дзядзька, і трымайце хвост трубою.

З пашанаю да Вас, М. У.

Я. Колас

65. Назавіце стылі, у якіх элементы гутарковага маўлення: а) зусім не павінны ўжывацца; б) могуць ўжывацца, а могуць і не ўжывацца.

66. Падрыхтуйце (пісьмова) тры варыянты тэксту-апісання (расліны, жывёлы, з'явы прыроды ці інш.). Першы варыянт павінен быць мастацкім апісаннем, другі — навуковым, трэці — уяўляць сабой маналог у гутарковым стылі.

Кантрольныя пытанні і заданні

1. Што такое стылістыка?
2. Што такое функцыянальны стыль маўлення? Якія стылі маўлення існуюць?
3. Назавіце сферу ўжывання, формы рэалізацыі, функцыі і вызначальныя рысы навуковага стылю.
4. Пералічыце жанры навуковага стылю, назавіце іх адметныя моўныя асаблівасці.
5. Назавіце сферу ўжывання, формы рэалізацыі, функцыі і вызначальныя рысы афіцыйнага стылю.
6. Пералічыце жанры афіцыйнага стылю, назавіце іх адметныя моўныя асаблівасці.
7. Як пішацца: а) заява; б) аўтабіяграфія; в) аб'ява; г) распіска?
8. Назавіце сферу ўжывання, формы рэалізацыі, функцыі і тыповыя рысы публіцыстычнага стылю.
9. Пералічыце жанры публіцыстычнага стылю, назавіце іх адметныя моўныя асаблівасці.
10. Якія асноўныя мэты такіх жанраў публіцыстычнага стылю, як: а) нататка; б) інтэрв'ю; в) праблемны артыкул?

11. Дзе выкарыстоўваецца мастацкі стыль, у чым яго асаблівасць?
12. Ахарактарызуйце разнавіднасці мовы мастацкай літаратуры.
13. Якія вобразна-выяўленчыя сродкі вы ведаеце? У якіх стылях маўлення яны могуць ужывацца?
14. Як суадносяцца мова мастацкай літаратуры і літаратурная мова?
15. Назавіце сферу ўжывання, формы рэалізацыі і тыповыя рысы гутарковага стылю.
16. У чым адметнасць мовы гутарковага стылю?

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ